

העוסק במצווה פטור מן המצווה

ר' נתנאל יעקב כהן

מקור הדין

מקור הסוגיה¹ מובא במסכת סוכה (כ"ה ע"א):

שלוחי מצווה פטורין מן הסוכה. חולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה. אוכלין ושותין עראי חוץ לסוכה.

מנא הני מילי? דתנו רבנן: **בשבתך בביתך - פרט לעוסק במצווה**, ובלכתך בדרך - פרט לחתן... מאי משמע? אמר רב הונא: כדרך, מה דרך רשות - אף כל רשות, לאפוקי האי דבמצווה עסוק. מי לא עסקינן דקאזיל לדבר מצווה, וקא אמר רחמנא ליקרי! אם כן לימא קרא בשבת ובלכת, מאי בשבתך ובלכתך - **בלכת זידך הוא דמיחייבת, הא בלכת דמצווה - פטירת.**

סיבת הפטור של שלוחי מצווה מן הסוכה היא מכיוון שאדם 'העוסק במצווה פטור מן המצווה'. כלל זה נלמד מן הפסוק (דברים ו, ז) "בְּשַׁבְּתְךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ", ממנו מדייקת הגמרא שדווקא בשבתך ובלכתך - בשבת שלך ובלכת שלך, רק בעניינים שהם 'שלך', היינו דברי רשות, אתה מחוייב להפסיקם לצורך מצווה שאתה מחוייב בה. אם אתה עוסק בענייני שמים, פטור אתה מן המצווה, ואינך צריך להפסיק המצווה שאתה עסוק בה על מנת לעשות את המצווה השניה שבאה לפניך.

בהמשך, מביאה הגמרא לימוד נוסף לפטור הנ"ל מהפסוק (במדבר ט, ו) "וְלֹא יִכְלוּ לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא", ממנו לומדת הגמרא שגם במצווה שבביטולה יש חיוב כרת מתקיים הכלל של העוסק במצווה פטור מן המצווה.

שיטות הראשונים ביכול לקיים שתיהן

נחלקו רבותינו הראשונים האם דין זה נאמר רק במקרה שאם יקיים את המצווה השניה יתבטל מן הראשונה שהוא עוסק בה כעת, אך במקרה שיכול לקיים את שתי המצוות איננו פטור, אלא מחוייב גם במצווה השניה שבאה לפניו, או שמא דין זה נאמר גם כשיכול לקיים את שתי המצוות, ובכל זאת פטור הוא מהמצווה השניה מחמת שעוסק בראשונה.

¹ בפתח דברינו ברצוני להבהיר שאיני מתיימר להקיף במאמר זה את הסוגיה הנ"ל על כל פרטיה ודקדוקיה. כמו כן אין לפסוק הלכה ממאמר זה בשום אופן אלא אחר העיון בפוסקים. כוונתי במאמר להציג את הסוגיה ופרטיה לעורר לב המעיין להשתעשע בה ויהי רצון שלא אכשל בדבר הלכה ונזכה לכוון לאמיתתה של תורה.

שיטת התוספות

לשיטת התוספות (סוכה כ"ה ע"א, ד"ה 'שלוחי מצווה'), **פטור זה נאמר רק כאשר אינו יכול לקיים את שתי המצוות**. כאשר יכול לקיים גם את המצווה שעוסק בה וגם את המצווה שבאה לפניו - ודאי חייב הוא, וכלשונם "דאטו אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו מי מפטר בכך משאר מצוות?!".

שיטת הר"ן

העוסק במצווה פטור מן המצווה אף על פי שיכול לקיים שתיהן. באמת מודה הר"ן שאדם שיש ציצית בבגדו ותפילין בראשו אינו פטור משאר מצוות, אך לא מפני שיכול לקיים שתיהן, אלא מפני שהוא 'מקיים' מצווה והפטור נאמר רק לגבי מי שעוסק' במצווה, וכלשונו הטהור (סוכה י"א ע"א מדפי הרי"ף):

כל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצות אחרות אף על פי שאפשר. ומיהו מודינא ודאי שכל שאינו צריך לטרוח כלל אלא כדרכו במצווה ראשונה יכול לצאת ידי שניהם דבכהאי גוונא ודאי יצא ידי שתיהן ומהיות טוב אל יקרא רע.

שיטת הריטב"א

הריטב"א (סוכה כ"ה ע"א, ד"ה 'מתניתין') סובר כתוספות, שהפטור של עוסק במצווה פטור מן המצווה הוא רק בשאינו יכול לקיים שתיהן, אך מוסיף ואומר שאין זה רק 'פטור' מלקיים המצווה השניה, כי אם איסור לעזוב המצווה שעוסק בה כעת על מנת לקיים המצווה השניה שבאה לפניו, וזו לשונו:

ויש לומר דהא קמ"ל דאפילו בעי להניח מצווה זו לעשות מצווה אחרת גדולה הימנה אין הרשות בידו, סלקא דעתך אמינא איפטורי הוא דמיפטר מינה אבל אי בעי למשבק הא ולמיעבד אידך הרשות בידו, קמ"ל דכיון דפטור מן האחרת **הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות**.

גדר הפטור

האחרונים חקרו בהזדמנויות שונות בגדר הפטור של 'עוסק במצווה פטור מן המצווה', האם זה מצד 'אונסי' שאינו יכול לקיים המצווה השניה מחמת שהוא 'אנוסי' ועוסק במצווה אחרת או שמא מדובר בפטור גמור שמופקע לגמרי מחיוב באותה שעה שעוסק במצווה. אחת הנפקא מינות בחקירה זו היא לעניין תפילת תשלומין: אם הפטור מתפילה מחמת

שעוסק במצווה – חייב בתפילת תשלומין או לא. אם הפטור מצד 'אונס' – חייב בתפילת תשלומין כדין שאר אנוס שמבואר בשו"ע שחייב בתשלומין, אך אם זהו פטור גמור אינו צריך להתפלל תשלומין.

בקהלות יעקב (ברכות סימן טו) כתב שנראה לתלות המחלוקת בין התוספות לר"ן ביכול לקיים שתיהן בחקירה הנ"ל:

ונראה דדעת התוספות הוא דעוסק במצווה פטור ממצווה השנית מטעם אנוס, שאנוס הוא מלעשות מצווה השניה מחמת טרדת העסק במצווה ראשונה... ולכן כשאפשר לקיים שניהם חייב. ודעת הר"ן ז"ל הוא דעוסק במצווה הוא פטור גמור דרחמנא פטריה משאר מצות בעידנא דעסוק בהראשונה ולכן פטור אפילו באפשר לקיים שניהם בלא גרעון.

אמנם **במנחת אשר** (דברים סימן יא) כתב לסתור דברי הקהלות יעקב שבקש לתלות החקירה הנ"ל במחלוקת תוספות ור"ן, מדברי הריטב"א הנ"ל שמחד גיסא סובר כמו התוספות שאם יכול לקיים שתיהן אז הוא חייב ולא פטור, ובכל זאת סובר שמדובר בפטור גמור, כעין 'הותרה', ולא אונס. והוכיח כן מלשון הריטב"א: "הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות", משמע שאינו מחוייב באותה שעה במצווה השניה וכמופקע ממנה לגמרי, ואין לתלות החקירה הנ"ל במחלוקת ראשונים זו. ובדברי בעניין עם ראש הכולל, הרה"ג יעקב סלקמון, אמר ליישב דברי הקהלות יעקב שהריטב"א כתב כדבר של רשות ולא רשות ממש, ולא מוכרח שדעת הריטב"א שהוא פטור גמור ואפשר שסובר שהוא אונס. ונלע"ד לומר שהמנחת אשר סובר שאם הריטב"א היה מתכוון שזה פטור כעין 'אונס' היה משתמש בביטוי אחר כגון 'אין מעבירין על המצוות' וכדומה, ולא בלשון זו שמשמע ממנה שמופקע לגמרי מן המצווה. ולא קשיא מכ"ף הדמיון, "כדבר הרשות", שלעולם אפשר שישתמש בלשון כעין זו גם בפטור של אבל מן המצוות. וכן כתב בספר **משנת יעב"ץ**² כדברי המנחת אשר:

הרי מבואר בדברי הריטב"א שעוסק במצווה הרי הוא כמופקע לגמרי ממצווה אחרת והרי היא אצלו עכשיו דבר של רשות.

להלכה, נחלקו הפוסקים אם אדם שעסק במצווה שפטור מתפילה אם צריך להתפלל תשלומין או לא.

² הובא בכתב עת 'בית דוד', במאמר של הרב חיים פנחס שיינברג ראש ישיבת תורה אור בסוגיה דידן.

הדרישה (יורה דעה שמא) כתב שזהו פטור גמור ואינו חייב בתשלומין:

מכאן היה נראה דהוא הדין **להעוסקים בצרכי ציבור וכיוצא בו בזמן התפילה שפטור מלהתפלל** וכמו שכתב רבינו באורח חיים סוף סימן צ"ג, ומתוך העסק עבר זמן אותה תפילה **שגם כן אינו צריך להשלימה בזמן תפילה שאחריה להתפלל שתיים אחת לתשלומין** כיון שגם כן בזמן העסק היה פטור מתפילה כמו באבלות דהכא דמה לי פטור מכח אונס דאבלות או עסק מצווה ולדעתי כל שכן הוא דהא בשעת עסקו בצרכי ציבור גם כן עבד עבודת השם יתברך ומה יתרון לבעליו כי אם ראות עיניו וק"ל.

הט"ז (אורח חיים קח ס"ק א) חולק על הדרישה, וסובר שאין זה פטור גמור כמו אבילות ולכן חייב בתשלומין:

ותמה אני אם יצא דברים אלו מפי אותו צדיק... ואין דמיון בזה לפטור דאבילות דהתם אפשר לו להתפלל דהא יושב בטל אלא שחכמים פטרוהו ועל כן אין שייך שם תשלומין דאין זה מקרי אונס אלא פטור מה שאין כן כאן דהוא אין בו פטור אלא שיש עליו אונס שלא היה יכול להתפלל שאין לו פנאי והווה כמו חולה שאין יכול להתפלל או שיכור כל זה מקרי אונס כיון שהוא עצמו בר חיובא הוא ועל זה ודאי תקנו תשלומין כנלע"ד פשוט.

בין אחרוני זמנינו, כתב **המשנה ברורה** (אורח חיים צג ס"ק ח) שאין צריך להתפלל תשלומין וכשיטת הדרישה גבי העוסקים בצורכי ציבור שפטורים מן התפילה:

ואינו צריך להתפלל מנחה שתיים בשביל תשלומי שחרית שכיון שבשעת חובתו היה פטור ממנה מן הדין אין צריך לתשלומין כלל.

וכן כתבו הברכי יוסף³ ובשו"ת אור לציון⁴. אמנם בפסקי תשובות (אורח חיים ע סעיף ד) כתב לחלק בין אם התחיל בצרכי ציבור לפני זמן התפילה – שאז מדינא אינו צריך להתפלל תשלומין⁵, לבין מקרה שהתחיל לעסוק בצרכי ציבור כשהגיע כבר זמן התפילה - שאז למרות שאינו צריך להפסיק להתפלל, מכל מקום חייב בתפילת תשלומין.

³ אורח חיים צג אות ג, וז"ל: "אם מתוך עסקו בצרכי צבור עבר זמן תפילה אין צריך להשלימה בתפילה הסמוכה. וכמו שפסק הרב דרישה ב"י סימן שמ"א. והסכימו עמו הרב נקודות הכסף שם (על ס"ק ה) והרב מג"א בדין זה (ס"ק ה) והרב יד אהרן לקמן סי' ק"א. ודלא כהרב ט"ז לקמן סי' ק"ח (ס"ק א) וב"י דעה סי' שמ"א, דפליג על הרב דרישה. וכמה דכתיבנה בעניותין לקמן סי' תרפ"ז אות א' בס"ד".

⁴ חלק ב' בהערות לפרק מה ולפרק ז'.

⁵ ראה שם שכתב שנכון שישלים בתנאי נדבה.

במצוות תלמוד תורה אי אמרינן דין זה

אומרת הגמרא במסכת מועד קטן (ט' ע"ב):

הדר יתבי וקא מבעי להו: כתיב יקרה היא מפנינים וכל חפצך לא ישוו בה, הא חפצי שמים - ישוו בה, וכתוב וכל חפצים לא ישוו בה - דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה! **כאן במצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן במצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.**

כלומר אין מבטלין מצוות תלמוד תורה מפני מצווה שיכולה להעשות על ידי אחרים, אך מבטלין תלמוד תורה מפני מצווה שאינה יכולה להעשות על ידי אחרים. כך נפסק להלכה **בשולחן ערוך** (יורה דעה רמו, יח):

תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות. היה לפנינו עשיית מצווה ותלמוד תורה, אם אפשר למצווה להעשות על ידי אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצווה ויחזור לתורתו.

נשאלת השאלה מדוע לא אמרינן שכאשר אדם עוסק בתלמוד תורה תדחה אף מצווה שאינה יכולה להעשות על ידי אחרים מדין 'עוסק במצווה פטור מן המצווה' כמו בכל המצוות, ולכאורה אף יכל שכן הוא, שהרי 'תלמוד תורה כנגד כולם'⁶: בתשובה לשאלה זו מצינו מספר גישות:

שיטת המאירי

כתב המאירי (מועד קטן ט' ע"ב):

אף על פי שאמרנו העוסק במצווה פטור מן המצווה **אין תלמוד תורה בכלל זה** אלא מי שהיה עוסק בתורה ואירעה מצווה לידו אם אפשר לאותה מצווה על ידי אחרים אין לו לבטל עליה... **הואיל ועיקרה לידיעת קיום שאר מצוות** מבטלין אותה בשביל כל מצווה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים כך היא שיטת גדולי המפרשים.

ובמקום אחר (שבת ט' ע"א) מצינו לשון מפורשת יותר:

יש לומר שהתלמוד אינו אלא להביא לידי מעשה והיאך יפקיע את המעשה והוא שאמרנו בירוש' על זה הלמד לעשות ולא הלמד שלא לעשות שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא⁷, כלומר שיטת המאירי היא שבאמת במצוות תלמוד תורה לא

⁶ מסכת פאה פ"א מ"א.

אמרינן העוסק במצווה פטור מן המצווה, מפני שכל תכלית לימוד התורה הוא לקיימה ואם כן כשבאה לידו מצווה ודאי חייב לקיימה.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (הלכות אישות פט"ו ה"ב) סובר הפוך מדעת המאירי:

האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. ומאימתי האיש נתחייב במצווה זו מבן שבע עשרה, וכיוון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה, ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתיירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה הרי זה מותר להתאחר, **שהעוסק במצווה פטור מן המצווה וכל שכן בתלמוד תורה.**

מפורש ברמב"ם שגם במצוות תלמוד תורה אמרינן עוסק במצווה פטור מן המצווה, ואם כך הדרא קושיין לדוכתא, שהרי הרמב"ם בעצמו פסק להלכה בהלכות תלמוד תורה (פ"ג ה"ד) שמבטלים תלמוד תורה מפני מצווה שלא יכולה להיעשות על ידי אחרים, ואמאי לא אמרינן עוסק במצווה פטור מן המצווה?

ותירץ ר' אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים ב, יט) שבאמת אמרינן עוסק במצווה פטור מן המצווה גם בלימוד תורה, אלא שחייב מצוות תלמוד תורה הוא בזמן שיש לו פנאי, ולכן כשעוסק לפרנסתו אינו מבטל מצוות תלמוד תורה אלא שאינו מחוייב באותה שעה בלימוד תורה, והוא הדין הכא כאשר באה לפניו מצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים באותו רגע אין לו 'חייב' לימוד תורה, ולא שלימוד התורה נדחה מחמת המצווה, ולכן מחוייב במצווה שבאה לפניו.

ר' צדוק הכהן מלובלין

ר' צדוק הכהן בספרו אוצר המלך פ"ק דתלמוד תורה כותב:

ונראה לי, דעד כאן לא שייך הך כללא דהעוסק במצווה פטור מן המצווה, דזה לא שייך אלא בשלוחי מצווה או חתן או שאר מצוות לפי שעה, ואמרינן דבשעה זו שעושה זאת המצווה פטור ממצווה אחרת ויעשה האחרת בזמן אחר שלא יעשה זאת, אבל תורה שהיא בכל עת ובכל שעה דכתיב והגית בו יומם ולילה ואפילו לרשב"י דבקריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש, מודה הוא דנוהגת בכל עת. ואם כן אי נימא דהעוסק במצווה דתורה פטור משאר מצוות, לחנם ניתנו כל המצוות כולן ואיה מקום לכל המצוות אם יקיים והגית בו יומם ולילה.

מצינו בדבריו שיטה שלישית האומרת שבאמת לא נאמר עוסק במצווה פטור מן המצווה בתלמוד תורה, מפני שאם היינו אומרים דין זה בתלמוד תורה, יצא שלא יקיים האדם שאר מצוות שכן מצוות לימוד תורה מתפרשת על כל ימיו ולילותיו.

דחיית מצות צדקה

במסכת בבא קמא (נ"ו ע"ב) נחלקו רבה ורב יוסף לגבי אדם שמצא אבידה ושומר עליה עד שיגיעו בעליה, האם נחשב שומר שכר או שומר חנם. לדעת רב יוסף נחשב כשומר שכר, מכיוון ש"בההיא הנאה דלא בעיא למיתבי ליה ריפתא לעניא הוי כשומר שכר", כלומר כיוון ששומר אבידה 'עוסק במצווה', הוא פטור ממצוות צדקה מדין עוסק במצווה פטור מן המצווה, ונחשב הדבר כאילו שילמו לו על השמירה וממילא נחשב כשומר שכר.

והקשו האחרונים⁷ הרי דין עוסק במצווה פטור את האדם ממצות עשה בלבד ולא ממצוות לא תעשה וכלשון המהר"ץ חיות "וכי סלקא דעתך דעוסק במצווה יהיה מותר לאכול נבלות?!", והרי במצוות צדקה יש גם שני איסורי לא תעשה ולא עשה בלבד, כלשון הפסוק (דברים טו, ז-ח): "כי יהיה בך אביון מאחד אחיד... לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיד האביון. כי פתח תפתח את ירך לו...", ואם כן כיצד אדם ששומר אבידה יש לו דין של עוסק במצווה הפטור ממצוות צדקה?

בשו"ת יביע אומר (חלק ו אורח חיים סימן ו) כתב לתרץ על פי הגמרא במסכת קידושין (ל"ד ע"א) המלמדת שנשים חייבות רק במצוות עשה שלא הזמן גרמא, וכך כותבת הגמרא:

ואיזוהי מצות עשה שלא הזמן גרמא? מזוזה, מעקה, אבידה, ושילוח הקן.

והקשו התוספות (שם, ד"ה 'מעקה'), הרי בכל המצוות הללו יש 'לאויס', במעקה - לא תשים דמים בביתך, באבידה - לא תוכל להתעלם וכו', אם כן לא היתה צריכה הגמרא לומר לנו שנשים חייבות, שהרי פשיטא הוא שנשים חייבות בכל מצוות לא תעשה שכן הוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה?

ותירצו הרמב"ן והריטב"א שבכל המצוות הללו אף על פי שיש בהן לא תעשה, אין העיקר אלא העשה שבהן, ולא בא הלאו אלא לקיום וחיוזוק העשה, שבמעקה נאמר ועשית מעקה לגגך, והוא העיקר, ובו הרצון והכוונה, ואחר כך ולא תשים דמים בביתך, כלומר שלא תעכב מלעשות המצווה, וכן באבידה לא תוכל להתעלם ממנה אלא השב תשיבם לאחיד. ומכיון שהעשה הוא העיקר אילו היו הנשים פטורות ממנו, היו פטורות גם מן הלאו שבו.

⁷ המהר"ץ חיות סימן יד, ובקובץ שיעורים על מסכת בבא בתרא אות מח.

לפי זה גם במצוות צדקה אין הלאוין של 'לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך' אלא לקיום העשה של נתון תתן ושל פתוח תפתח את ידך לו, וכשהוא עוסק במצווה כשם שהוא פטור מהעשה של צדקה כך הוא פטור גם מלא תעשה הני"ל הואיל ואינם אלא לקיום העשה. וכך גם כתב לתרץ ר' אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים בבא בתרא מח), אלא שהקשה על התירוץ הני"ל, וכתב שניתן לומר כן רק אם נפרש שבשעה שעוסק במצווה הוא מופקע לגמרי מן המצווה השניה, ואם יקיים את המצווה האחרת לא יצא וצריך אחר כך לחזור ולקיימה כמו באוכל מצה בשעה שהיה שוטה ונשתפה. אבל אם נאמר שעוסק במצווה אינו פטור ממש אלא שהוא כמו אנוס מלקיים האחרת ואם עמד וקיימה יוצא באחרת אם כן עדיין מצות צדקה רמיא עליה ואיכא לא תעשה.⁸

בעקבות כך מצינו ר' אלחנן כיוון חדשני⁹ שאפשר שכל הדין של עוסק במצווה דפטור ממצווה אין הבדל בין עשה ללא תעשה, ובאמת דין זה נאמר גם בעשין וגם בלאוין, ויש רק הבדל בין אם מבטל המצווה השניה בקום ועשה או בשב ואל תעשה, שבשב ואל תעשה פטור מן המצווה השניה בין אם היא עשה ובין אם היא לא תעשה, ובקום ועשה לעבור לעולם לא פטור משום דין זה, והלא תעשה של מצוות צדקה עובר עליה בשב ואל תעשה כמו העשה.

במצווה דרבנן

אחרונים רבים עסקו בשאלה האם עוסק במצווה דרבנן פטור ממצווה דאורייתא, ובקובץ שיעורים (ב, לז) הביא צדדים לכאן ולכאן, וזו תמצית דבריו:

המקור ממנו לומדים את דין עוסק במצווה פטור מן המצווה הינו הגמרא הני"ל במסכת סוכה. התשובה לשאלתנו נעוצה בחקירה האם בעיני שזה לא יהיה עסקי רשות, וכלשון הגמרא 'לכת דידך', ואם כן העוסק במצווה דרבנן ודאי לא מקרי 'שבת דידך' ויהיה פטור אף ממצווה דאורייתא, או שמא אפשר שכדי להיכנס תחת הכלל של עוסק במצווה פטור מן המצווה לא מספיק שזה לא יהיה 'לכת דידך' אלא בעינן שיהיה 'לכת דמצווה', וזה רק במצווה דאורייתא, ולפי זה העוסק במצווה דרבנן לא יהיה פטור ממצווה דאורייתא.

אמנם בהערות הגרי"ש אלישיב למסכת סוכה (כ"ה ע"א) כתב ששיטת רבים מן האחרונים דעוסק במצווה דרבנן פטור נמי ממצווה דאורייתא והביאו ראייה מדברי רש"י שם, ד"ה

⁸ ולולי דברי קודשו היה אפשר לומר שגם אם הפטור של עוסק במצווה הוא כעין 'אונס', היינו אומרים שכיוון שפטור מן העשה יהיה פטור מן הלאו, גם אם עדיין המצווה רמיא עליה, שהרי הלאו לא בא אלא לחזק את העשה.

⁹ וכתוב זאת בלשון 'שמא'.

”שלוחי מצווה“: ”הולכי בדרך מצווה, כגון ללמוד תורה ולהקביל פני רבו ולפדות שבויים“.
 ולהקביל פני רבו לכאורה דין זה הוא רק דברי קבלה ולא דאורייתא, ואם כן יש כאן ראייה
 מרש”י דעוסק במצווה דרבנן פטור נמי ממצוות ואפילו דאורייתא כסוכה, וכן פסק במלא
 הרועים בהגהותיו למסכת בבא מציעא (ל”א ע”א).

אמנם בילקוט יוסף (מועדים, שו”ת סימן יג) הביא ראיות שהמצווה להקביל פני רבו ברגל
 מצווה דאורייתא היא של והדרת פני זקן, ומדברי קבלה למדים שקיום מצווה זו של כבוד
 הרב היא גם על ידי שיקביל פניו ברגל, ומכיון שמקיים מצווה מהתורה אמרינן בזה העוסק
 במצווה פטור מן המצווה, ואם כן אין ראייה מדברי רש”י הנ”ל לומר שעוסק במצווה דרבנן
 פטור מן מצווה דאורייתא, והדברים צריכים עוד עיון וביורור מקיף בכל הנושא.

פסיקת ההלכה – השלכות מעשיות

מִרְן בְּבֵית יוֹסֵף (אורח חיים לח, ד”ה יוכתבי תפילין) הביא את שיטות הראשונים בסוגיה
 הנ”ל. להלכה פסק בשולחן ערוך (אורח חיים לח, ח):

**כותבי תפילין ומזוזות הם ותגריהם ותגרי תגריהם וכל העוסקים במלאכת
 שמים, פטורים מהנחת תפילין כל היום, זולת בשעת קריאת שמע ותפלה.** הגה:
 ואם היו צריכים לעשות מלאכתן בשעת קריאת שמע ותפלה, אז פטורין מקריאת
 שמע ותפלה ותפילין. דכל העוסק במצווה פטור ממצווה אחרת אם צריך לטרוח
 אחר האחרת, אבל אם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח, יעשה שתיהן.

ורבים¹⁰ תמחו על פסק המחבר בזה שהרי מפורש בגמרא בסוכה (כ”ו ע”א) שפטורין גם
 מקריאת שמע ושלא כדברי מִרְן, ומִרְן כתב כן מפני שהרמב”ם השמיט ברייתא זו¹¹ וכתב
 בבית יוסף שאפשר שטעמו מפני שלדברי הירושלמי לדעת הכל אין כותבי ספרים פטורין
 מן התפילין.¹²

אמנם חשוב לציין שמִרְן השולחן ערוך כתב כן רק בדין כותבי תפילין ודומיהם שעוסקים
 בכעין הכשר מצווה ולא מצווה ממש, שבמצווה גמורה כתב בהלכות קריאת שמע (ע, ד):

היה עוסק בצרכי רבים והגיע זמן קריאת שמע, לא יפסיק אלא יגמור עסקיהם
 ויקרא, אם נשאר עת לקרות.

¹⁰ מהם הדרכי משה הקצר אורח חיים לח, עולת תמיד סק”ט שם, ובברכי יוסף בדין ח.
¹¹ ובמגן אברהם לח ס”ק ט כתב לתרץ השמטת הרמב”ם מפני שסמך על מה שכתב בתחילת הלכות
 קריאת שמע דהעוסק במצווה פטור מן המצווה, וכן כתב בהלכות סוכה.
¹² במגן אברהם שם כתב ליישב הירושלמי עם הבבלי ”ולי נראה דהירושלמי מיירי כשאפשר לקיים
 שתיהם אבל כשאי אפשר לקיים שתיהם פטור“.

ובמשנה ברורה (שם, ד"ה 'יגמר עסקיהם') כתב: "ומכל מקום יעשה מה שיכול ויקרא לפחות פסוק ראשון עם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בזמנה, כי זה דבר קצר ואפשר לו אפילו בשעה שעוסק בצרכי צבור".

ובפסקי תשובות (אורח חיים ע, ד) כתב:

אמנם יש להדגיש ולציין בענין הלכה זו, כי בזמננו שכמעט ואין מצוי שיעסקו באיזה ענין זמן ממושך בלא הפסקה לאכילה ושתיה ומנוחה וכדומה, לכן גם אין רשאים לדלג על קריאת שמע ותפילה, ועל כל פנים בדילוג (ברוך שאמר, אשרי, ישתבח, קריאת שמע וברכותיה ושמונה עשרה), אלא רשאים לוותר על תפילה בציבור.

ולכן, גבאי בתי כנסיות ומדרשות, גבאי צדקה ושאר עסקני הציבור בצרכי רפואה ושאר עניני הכלל והפרט, הרופאים וכל המטפלים בחולים, וכל העוסקים בשמירה על שלום הציבור והגנתם ממזיקים ומחבלים, אין להם להתחמק מחיוב קריאת שמע ותפילה אלא אם כן אין הענין שלפניהם סובל דחוי והתמהמהות כלל, ורתוקים לעבודתם באופן שאף אין להם שהות להפסיק לזמן מסוים, ואין מי שימלא את מקומם בהצלחה כמותם למשך זמן שיוכלו הם לפרוש ולהתפלל, וגם בזה יש להם על כל פנים לומר פסוק ראשון דק"ש ובשכמל"ו, ואם סיימו ועדיין לפני חצות היום יתפללו מיד כל סדר התפילה וברכות ק"ש ושמו"ע וכו', ואם כבר עבר חצות היום לא יאכלו עד שיניחו תפילין ויתפללו מנחה.

תשובה מעניינת ומאוד מעשית מצאתי **בשו"ת אור לציון** (חלק ב, הערות פרק ז, הלכות תפילה):

ומכל מקום אשה המטופלת בילדים ועסוקה בכך כל היום ואין לה פנאי במשך היום להתפלל, פטורה לגמרי מן התפילה, שהרי היא כעוסק במצווה הפטור מן המצווה. (וכן דעת החפץ חיים, וכפי שהובא בשיחות החפץ חיים חלק א' אות כ"ז, ע"ש). ואף אינה חייבת בתשלומין... **והוא הדין לאיש, שאם האשה אינה בבית, כגון שהלכה ללדת, והבעל צריך לטפל בילדים ואינו מוצא זמן להתפלל, שפטור מן התפילה משום עוסק במצווה¹³, ואף אינו חייב בתשלומין.**

¹³ ובהגדרת עצם מעשה הטיפול בילדים כמעשה מצווה ממש, נראה לי להביא ראייה מדברי הרמ"א בהלכות שבת רמח"ד: "יש אומרים שכל מקום שאדם הולך לסחורה או לראות פני חבריו חשוב הכל דבר מצווה ואינו חשוב דבר הרשות, רק כשהולך לטייל; ועל כן נהגו בקצת מקומות להקל בענין הפלגת הספינות והליכת שיירא תוך שלשה ימים, כי חשובים הכל לדבר מצווה, ואין למחות בידן, הואיל ויש להם על מי שיסמכו".

ובתשובה נוספת (הלכות תפילה מה, יד) כתב:

מי שהוצרך לטפל בהצלת ילדים לבתי ספר שומרי תורה ומצוות, פטור אף מתפילה, אם לא היה יכול להתפלל עד סוף זמן תפילה ואין צריך להתפלל תפילת תשלומין בתפילה הבאה.

ובהערה שם נימק: "פשוט, דהוי עוסק במצווה ופטור מן המצווה וכו' עיין שם".

ועל פי דברי האור לציון הנ"ל, נראה שרב העוסק בהשכנת שלום בין איש לאשתו וכמו כן בקירוב לבבות האנשים אשר תעו מדרך ה' וכדומה, פעמים רבות יכול לקרות שבעודו עוסק בעניינים אלו עומד לעבור זמן תפילה, ולפי הנאמר לעיל נראה שיש לו להמשיך במצוות חשובות אלו ואין לו להפסיק, ואף אין צריך להתפלל תפילת תשלומין לאחר מכן. **ובאמת חכם עיניו בראשו וישתדל האדם לתכנן את זמנו בצורה שלא יצטרך לבטל מתפילה ומשאר מצוות אם יכול כמובן, ובכל עניין ישאל למורה הוראה שיורה לו הדרך אשר יעשה.**

על דרך הדרש

בסיבת הפטור של העוסק במצווה שפטור מן המצווה כתב הר"ן (כמובא לעיל): "כל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצות אחרות אף על פי שאפשר". והריטב"א אף כתב שיש איסור לעזוב המצווה שעוסק בה כדי לקיים המצווה השניה אף אם היא גדולה הימנה מפני "דכיון דפטור מן האחרת הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות".

ונראה לומר על דרך הדרש כעין מה שכתב הגאון הראי"ה קוק (מוסר אביך ב, ב) על הפסוק במשלי (ג, ו) "בְּכָל דְּרָכֶיךָ דַּעֲהוּ", שצריך לבקש את הקב"ה בתוך הדרכים שהוא מתנהג בהם, כשהוא עוסק בתפילה יבקש באותה שעה את הקב"ה בענייני התפילה ולא בעניינים אחרים, שבאותו רגע ימצא את הקב"ה דוקא במצווה זו ולא במצווה אחרת, וכלשון הריטב"א שבאותה השעה המצווה האחרת היא 'כדבר של רשות'. וכן כשהוא עוסק בתורה או בגמילות חסדים יתרכז באותה מצווה שעוסק בה אשר שם האלוקים. ומסביר הראי"ה זצ"ל שמפני כן נקראת פרשה זו "פרשה קטנה"¹⁴, שאין הציווי בה גדלות והתפרשות בכמה עניינים ביחד, ומכל מקום "כל גופי תורה תלויים בה"¹⁵, כי על ידי כך שמרכז כל כוחותיו באותה מצווה יעשה כל מצוות ה' בצורה הכי טובה שיוכל, ולכן נאמר "העוסק במצווה פטור מן המצווה".

¹⁴ מסכת ברכות ס"ג ע"א.

¹⁵ שם.

ובכלל בעניין עסק התורה והמצוות נראה להביא את הגמרא בסנהדרין (צ"ח ע"ב):

שאלו תלמידיו את רבי אלעזר: מה יעשה אדם וינצל מתבלו של משיח - יעסוק בתורה ובגמילות חסדים.

ומורי ורבי הרב יוסף חיים חסן זצ"ל תמיד היה אומר לנו על דברי הגמרא האלו, שאדם צריך להתייחס ללימוד התורה וקיום המצוות כמו עסק לכל דבר, וברצינות הנדרשת לחשב ולכלכל את צעדיו על מנת שעסק זה יצליח וישגשג כמו שצריך, וכמו שכתב הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל, על המשנה באבות (פ"ג מ"א):

ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון - מהו כפל הלשון דין וחשבון, והלא הוא הוא? אלא יש לומר דה'דין' הוא - אם עסק בתורה, ואם קבע עיתים לתורה או לא. ועוד יעשו עימו חשבון עמוק וממצה - **אם היה עיסוקו בתורה כמו שאר בעלי מלאכה, שעומדים ועושים מלאכתם באמונה בעמל ויגיעה רבה.**

על כן נסיים בתפילה לבוראנו, שנוכה **לעסוק** כל ימינו בתורה ובמצוות למען שמו באהבה.